

KAMIL GLEŃ

UNIwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Historii i Administracji

ROLA I ZNACZENIE ORMIAŃSKICH ORGANIZACJI W POLSCE W UZNANIU I UPAMIĘTNIENIU LUDOBÓJSTWA ORMIAN¹

Abstrakt: Artykuł omawia rolę organizacji ormiańskich w Polsce, które działają na rzecz ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego Ormian, w upamiętnieniu ludobójstwa Ormian w Turcji podczas pierwszej wojny światowej. Organizacje te angażują się w kształtowaniu świadomości społecznej na temat tych tragicznych wydarzeń w historii Ormian. W Polsce istnieje kilka znaczących organizacji ormiańskich: Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne, Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, Fundacja Polsko-Ormiańska, Ormiańsko-Polski Komitet Społeczny, Fundacja Armenian Foundation i Instytut Grzegorza Piramowicza. Podejmują one działania mające na celu upamiętnienie masowych mordów w Turcji, organizują coroczne uroczystości w różnych miastach Polski, aby w dniu pamięci o ludobójstwie, obchodzonym 24 kwietnia, oddać hołd pomordowanym. Są również aktywne na polu wydawniczym, przez co chcą dotrzeć nie tylko do społeczności ormiańskiej, ale także do szerszej grupy odbiorców. Do najczynniejszych w tym zakresie ormiańsko-polskich tytułów prasowych należą: kwartalnik „Awedis”, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” oraz nowo powstałe czasopismo „Munetik”.

Słowa kluczowe: ludobójstwo Ormian, Ormianie w Polsce

¹ Artykuł powstał w ramach udziału w Międzynarodowej Konferencji Naukowej pod tytułem „The International Recognition of the Armenian Genocide: Memorial, Political, and Geopolitical Stakes of a Decades-Long Unfinished Struggle”, zorganizowanej przez Muzeum-Instytut Ludobójstwa Ormian (Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ) w Erywaniu w dniach 23-25 października 2024 roku.

Informacje na temat sytuacji Ormian w Imperium Osmańskim na przełomie XIX i XX wieku docierały na ziemię polską w miarę na bieżąco. Dzięki temu Polacy mieli wgląd w tragiczne losy swoich ormiańskich braci w Imperium Osmańskim. Czerpali informacje między innymi z relacji uchodźców, którym udało się dotrzeć do Lwowa. Przykładem tego są dwaj duchowni – ksiądz Sarkis Egulian i Howsep Kaftandżian, którzy jako dzieci przeżyli ludobójstwo i zostali przyjęci przez archidiecezję lwowską².

Szczególną rolę odegrał arcybiskup Józef Teodorowicz, czołowy przedstawiciel Kościoła ormiańskokatolickiego w Polsce i arcybiskup lwowskiego obrządku ormiańskiego. Jego autorytet i działalność na rzecz Ormian sprawiły, że stał się nie tylko liderem duchowym, ale także reprezentantem politycznym tej społeczności³. Podczas masakr i ludobójstwa Ormian w Imperium Osmańskim na początku XX wieku Teodorowicz aktywnie angażował się w pomoc ofiarom tych tragicznych wydarzeń⁴. Tematyka ludobójstwa Ormian znalazła także odzwierciedlenie w polskiej literaturze. Przykładem tego jest powieść *Przedwiośnie* Stefana Żeromskiego, która ukazała się drukiem w 1924 roku, opisująca masakry ludności ormiańskiej w Baku w 1918 roku. Żeromski przekazał czytelnikowi charakterystykę okrucieństw, jakich doświadczyli Ormianie⁵. Z kolei Zofia Nałkowska w powieści *Choucas*, która ukazała się w 1927 roku, odnosiła się do krwawych wydarzeń z roku 1915, czyli ludobójstwa Ormian dokonanego przez Imperium Osmańskie⁶. Polscy pisarze, poruszając temat ludobójstwa Ormian, wyrażali solidarność z narodem, który, podobnie jak Polska, doświadczał prześladowań i utraty niepodległości.

Temat masakr ludności ormiańskiej zainteresował także młodego Rafała Lemkina, w latach dwudziestych XX wieku studenta polskich uniwersytetów, późniejszego twórcę pojęcia ludobójstwa i autora projektu konwencji w sprawie zapobiegania i karania tej zbrodni, przyjętej 9 grudnia 1948 roku przez Organizację Narodów Zjednoczonych. W swojej autobiografii Lemkin wspominał te tragiczne wydarzenia, pisząc: „Prawda wyszła na jaw dopiero po wojnie. W Turcji 1,2 miliona Ormian zostało zgładzonych tylko z tego powodu, że byli chrześcijanami”⁷. W późniejszych latach Lemkin wielokrotnie odnosił się do odpowiedzialności rządu osmańskiego za masakry ludności ormiańskiej podczas

² Zob. K. Stopka, A. A. Zięba, *Ormiańska Polska*, Warszawa–Kraków 2018, s. 240-243.

³ R. Król-Mazur, *Działalność polityczna arcybiskupa Józefa Teofila Teodorowicza w latach 1888-1923*, Kraków 2013, s. 7-8.

⁴ M. Ryba, *Ksiądz arcybiskup Józef Teodorowicz – Ormianin i polski patriota*, „Niepodległość i Pamięć”, 3(63), 2018, s. 140-141.

⁵ S. Żeromski, *Przedwiośnie*, oprac. M. Głogowska, Kraków 2005, s. 140-150.

⁶ Z. Nałkowska, *Choucas. Powieść międzynarodowa*, Warszawa 1927.

⁷ [R. Lemkin], *Nieoficjalny. Autobiografia Rafała Lemkina*, red. D.-L. Frieze, tłum. H. Jankowska, Warszawa 2018, s. 61.

pierwszej wojny światowej. Jego protest wyrażał się w słowach: „Zamordowano naród, a winni wyszli na wolność. Dlaczego karze się człowieka, który kogoś zabił, a zagładzenie milionów jest lżejszą zbrodnią niż zabicie jednego?”⁸.

Podczas studiów prawniczych na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie Lemkin miał okazję bliżej zapoznać się ze społecznością ormiańską. Wynikało to z obecności Ormian wśród kadry uniwersyteckiej oraz ich zaangażowania w pomoc ormiańskim uchodźcom z Turcji. Efektem tych działań było powołanie w 1921 roku Towarzystwa Polsko-Ormiańskiego, które miało na celu „wzmoczenie wzajemności dla zadań i interesów wspólnych obu narodów, polskiego i ormiańskiego, wobec Wschodu i Zachodu”⁹. W 1927 roku we Lwowie powstało pierwsze ormiańskie czasopismo „Posłaniec św. Grzegorza”, którego celem było zacieśnienie więzi społeczności ormiańskiej w Polsce. Czasopismo ukazywało się w języku polskim, co wskazuje, że był on głównym językiem używanym przez tę społeczność. Podejmując edycję czasopisma, redakcja deklarowała:

Potrzebę pisma, którego wydawnictwo rozpoczynamy w imię Boże, odczuwali zarówno członkowie naszej Archidiecezji, jak i szerszy ogół, interesujący się jej sprawami – czego dowodem są liczne zapytania, nadsyłane często do kurii z rozmaitych stron. Wierni obrządku ormiańskiego, rozproszeni po całej Polsce, domagali się już od dawna jakiegoś łącznika, który by im dał możliwość zacieśnienia wzajemnych węzłów, ułatwił wymianę myśli i uczuć, informował o tym wszystkim, co ich bliżej dotyczy. Takim właśnie łącznikiem ma się stać niniejsze piśmiśko¹⁰.

Druga wojna światowa znacząco wpłynęła na ormiańską społeczność na ziemiach polskich, ponieważ Lwów, będący przed wojną kluczowym ośrodkiem tej społeczności, przestał pełnić tę rolę. W wyniku powojennych zmian granic Polski doszło do przemieszczenia ludności ormiańskiej, która zmuszona była podjąć trudną decyzję o opuszczeniu stron ojczystych i osiedleniu się w nowych granicach państwa polskiego, wybierając na nowe miejsca zamieszkania miasta takie jak Kraków, Warszawa, Gdańsk, Wrocław czy Gliwice. W tym okresie życie organizacyjne Ormian polskich zamarło na skutek niechętej im polityki władz komunistycznych.

Znaczące ożywienie działalności ormiańskiej społeczności w Polsce nastąpiło dopiero po zmianie ustroju. W 1990 roku w Krakowie powołano do życia Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne. Jednym z jego celów była działalność wydawnicza, koncentrująca się na tematyce ormiańskiej. Trzy lata później, w 1993 roku, ukazał się pierwszy numer „Biuletynu Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, s. 61-62.

¹⁰ Redakcja, *Do czytelników*, „Posłaniec św. Grzegorza”, 1, 1927, s. 1.

W pierwszym numerze „Biuletynu” Adam Terlecki, będący prezesem wspomnianego towarzystwa, skierował do czytelników następujące słowa:

Chcemy, aby Biuletyn naszego Towarzystwa dobrze służył wszystkim zainteresowanym kulturą ormiańską, a w szczególności całej społeczności polskich Ormian. Życzymy więc Państwu miłej lektury, a jednocześnie otwieramy łamy naszego Biuletynu przede wszystkim dla Państwa, którzy pragną przekazać innym swoje wspomnienia, opracowania, wiadomości, opinie bądź wszelkie inne utwory, których tematyka wiąże się z przeszłością czy bieżącymi problemami Ormian w Polsce, jak i poza jej granicami¹¹.

„Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” ukazuje się do dnia dzisiejszego. Na przestrzeni lat wydano 117 numerów. W tym okresie poruszono wiele ważnych tematów – pisano między innymi o historii osadnictwa Ormian na ziemiach polskich i o ich kulturze, ale również o masakrze Ormian w Imperium Osmańskim oraz o upamiętnianiu tych tragicznych wydarzeń.

Ważnymi datami w historii ormiańskiej społeczności w Polsce było odsłonięcie w 89. rocznicę ludobójstwa Ormian w Krakowie chaczkaru przy rzymskokatolickim kościele pod wezwaniem Świętego Mikołaja, co zostało zrelacjonowane w biuletynie następującymi słowami:

Została odprawiona uroczysta Msza w 89. rocznicę ludobójstwa dokonanego na Ormianach w Turcji. W czasie tej uroczystości Jego Eminencja ks. kardynał Franciszek Macharski poświęcił na dziedzińcu kościelnym Chaczkar. W uroczystościach wzięli udział m.in. Ambasador Republiki Armenii dr Aszot Howakimian z dyplomatami ormiańskimi, proboszcz parafii św. Mikołaja ks. prałat Antoni Sołtysik, zaproszeni księża i siostry zakonne. Parlament był reprezentowany przez senatora A. Klepacza, posła M. Jurka, W. Mojzesowicza i J. Rokitę. Radę Miasta Krakowa reprezentował jej przewodniczący P. Pytko, który został upoważniony przez Prezydenta Miasta Krakowa do wystąpienia w jego imieniu. Bardzo licznie były reprezentowane środowiska ormiańskie z całej Polski. Podczas uroczystości ks. kardynał, proboszcz parafii, Jacek Chrząszczewski i Adam Terlecki zostali uhonorowani medalami św. Grzegorza. W uroczystościach wzięło udział około 1500 osób¹².

W każdą rocznicę ludobójstwa Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne w Krakowie włącza się w upamiętnienie tragicznych wydarzeń poprzez organizację mszy w kościele Świętego Mikołaja oraz złożenie kwiatów pod

¹¹ A. Terlecki, *Od redakcji*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”, 1, 1993, s. 3.

¹² Zarząd Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego, *Kronika*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”, 36-37, 2004, s. 74.

chaczkarem. Szczególnie bogaty program został przygotowany przez tę organizację na 100. rocznicę tragedii narodu ormiańskiego, która odbyła się w dniach 25 kwietnia-31 maja 2015 roku. Obchody zainaugurowano wykładem ambasadora Edgara Ghazaryana, wygłoszonym 25 kwietnia w Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po wystąpieniu ambasadora uczestnicy wzięli udział w Krakowskim Marszu Pamięci Ofiar Ludobójstwa Ormian, który zakończył się przy chaczkarze. Następnie odprawiono nabożeństwo pod przewodnictwem ormiańskokatolickich księży – Rafała Krawczyka i Tadeusza Isakowicza-Zaleskiego¹³.

Tego samego dnia w kinie Pod Baranami odbyła się premiera filmu w reżyserii Fatiha Akina pod tytułem *Rana (The Cut)*, opartego na wydarzeniach z 1915 roku. Natomiast 26 kwietnia ksiądz Dadžad Caturian odprawił mszę w obrządku Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego w rzymskokatolickim kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny. Po południu w Filharmonii imienia Karola Szymanowskiego odbył się występ kameralny, w którym zaprezentowali się artyści Filharmonii oraz dzieci ze szkoły ormiańskiej¹⁴.

W programie Towarzystwa znalazł się również koncert zespołu The Beautified Project, który odbył się 11 maja w Piwnicy pod Baranami. W Pałacu Sztuki zaprezentowano wystawę malarską „Vivat Armenia”, przedstawiającą prace ormiańskich artystów mieszkających w Polsce. Zwieńczeniem krakowskich uroczystości była zorganizowana 30 maja konferencja naukowa „Genocidium – «zdarzało się tyle razy, najpierw wobec Ormian»”¹⁵.

Kolejna organizacja ormiańska w Polsce – Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich – została powołana do życia w 2006 roku na mocy dekretu ordynariusza Kościoła katolickiego obrządku ormiańskiego w Polsce, kardynała Józefa Glempa. W jej statucie określono następujące założenia:

Celem Fundacji jest: 1) zarządzanie powierzonym i nabytym przez Fundację dziedzictwem dawnych Kresów Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem dziedzictwa Ormian Polskich, 2) troska o dziedzictwo dawnych Kresów Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem dziedzictwa Ormian Polskich, 3) upowszechnianie kultury i historii dawnych Kresów Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem kultury, historii i kultu Ormian Polskich¹⁶.

¹³ Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne, *Podsumowanie obchodów 100. rocznicy ludobójstwa Ormian*, [on-line:] <https://otk.org.pl/pl/podsumowanie-obchodow-100-rocznicy-ludobojstwa-ormian/> (dostęp: 8 grudnia 2024).

¹⁴ Zarząd Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego, *Pamiętamy 1915. Krakowskie obchody 100. rocznicy ludobójstwa Ormian w Imperium Osmańskim, zorganizowane przez Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne w dniach 25 kwietnia-31 maja 2015 roku*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”, 80-81, 2015, s. 3-15.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, *Statut Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich*, [on-line:] <https://dziedzictwo.ormianie.pl/statut/> (dostęp: 22 września 2024).

Na przestrzeni lat Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich podejmowała liczne inicjatywy mające na celu ochronę oraz promocję dziedzictwa polskich Ormian. W 2006 roku rozpoczęto działania związane z odtworzeniem nagrań kazań arcybiskupa Józefa Teodorowicza oraz digitalizacją ksiąg metrykalnych, starodruków i fotografii. Trzy lata później wydano pierwszy numer dwujęzycznego czasopisma „Awedis”¹⁷. Redakcja w skierowanych do czytelników słowach nakreśliła swoje główne cele:

Biorą Państwo do rąk pierwszy numer nowego pisma kierowanego do społeczności ormiańskiej w Polsce. Jest ono pomyślane jako współczesny ormiański areopag, łączący tradycję z nowoczesnością i zbliżający różne środowiska w obrębie naszej społeczności. W szczególności sposób jest skierowane do osób niekorzystających z internetu, ceniących bardziej tradycyjne media. „Awedis” nie ma charakteru periodyku naukowego; tę rolę znakomicie pełni wydawany przez Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne „Biuletyn OTK”. Jest to pismo o profilu społeczno-kulturalnym, bardziej odpowiednim dla jego fundamentalnego celu – budowania jedności, ponad barierami językowymi, kulturowymi i historycznymi, przy jednoczesnym poszanowaniu odrębności¹⁸.

Na łamach „Awedisu” regularnie pojawiają się artykuły o ludobójstwie Ormian, szczególnie w kontekście rocznicy upamiętnianej 24 kwietnia. Pismo regularnie relacjonuje wydarzenia organizowane w Warszawie oraz innych miastach Polski, takich jak Kraków czy Wrocław. W publikacjach gazety pojawiają się opisy uroczystości, wystaw, konferencji oraz marszy pamięci, które mają na celu oddanie hołdu ofiarom i szerzenie wiedzy o tej tragedii.

Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich włączyła się również w obchody 100. rocznicy ludobójstwa Ormian. W sobotę, 14 marca 2015 roku, w warszawskim Domu Spotkań z Historią miało miejsce całonocne wydarzenie zatytułowane „Ormianie 2015. Naród odradzający się z popiołów zagłady”, zorganizowane przez Fundację. Następnego dnia w warszawskim rzymskokatolickim kościele pod wezwaniem Ducha Świętego odbyła się uroczysta msza święta ormiańskokatolicka w intencji dusz ofiar ludobójstwa Ormian¹⁹. Liturgii przewodniczył ormiańskokatolicki arcybiskup Rafael Minassian z Armenii, a homilię wygłosił kardynał Kazimierz Nycz, który pełnił w tym czasie funkcję ordynariusza katolików obrządku ormiańskiego w Polsce. Tego dnia zostało również zorganizowane przez Fundację spotkanie w Mazowieckim Centrum Kultury

¹⁷ R. Król-Mazur, *Czasopismo „Awedis” i jego rola w zbliżeniu różnych środowisk ormiańskich w Polsce*, w: *Media mniejszości. Mniejszości w mediach*, red. M. Adamik-Szysiak, E. Godlewska, Lublin 2014, s. 71-88.

¹⁸ Redakcja, *Od redakcji*, „Awedis”, 1, 2009, s. 2.

¹⁹ A. Artwich, *Warszawa pamięta o stuleciu*, „Awedis”, 22, 2015, s. 1-4.

z Dominiką Macios na temat „Polacy a Genocyd Ormian – przyczyny, przebieg i skutki Genocydów według Polaków, od okresu pierwszych rzezi do II wojny światowej”²⁰.

Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich kontynuuje te obchody co-rocennie. I tak na przykład w ramach upamiętnienia 109. rocznicy ludobójstwa w Domu Wschodnim w Warszawie odbyło się spotkanie organizowane przy współpracy z Fundacją Ośrodka Karta. W jego trakcie przemawiali: profesor Lech M. Nijakowski, Maria Ohanowicz-Tarasiuk, Inga Nosikowa oraz Armen Zakharyan.

Powołana do życia w 2007 roku Fundacja Polsko-Ormiańska skupiła się na szeroko rozumianej działalności na rzecz ormiańskiej społeczności mieszkającej w Polsce²¹. Stawia sobie za cel popularyzowanie wiedzy na temat kultury i historii Armenii oraz

rozwijanie stosunków polsko-ormiańskich; wspieranie współpracy gospo-darczej między Polską i Armenią, oraz promowanie wszelkich inicjatyw między Polską i Armenią, promowanie wszelkich inicjatyw z tym zwią-zanych; rozpowszechnianie wśród społeczeństwa polskiego wiedzy o hi-storii i kulturze ormiańskiej; prowadzenie działalności na rzecz rozwoju przedsiębiorczości oraz aktywizacji zawodowej i życiowej²².

Swe inicjatywy Fundacja Polsko-Ormiańska kieruje do mniejszości ormiańskiej, jak również do społeczności polskiej. W tym celu współpracuje z innymi organizacjami ormiańskimi działającymi w Polsce, a także z instytucjami pań-stwowymi i ze związkami zawodowymi. Jednym z przykładów był program edukacyjny „Muzeum dla społeczności”, podczas którego uczestnicy mieli moż-liwość zapoznać się z ormiańską historią sztuki ludowej oraz wzięli udział w zaję-ciach praktycznych polegających na tkaniu dywanów. Udało się je zorganizować pod honorowym patronatem Ambasady Armenii w Polsce przy zaangażowaniu Ministerstwa Edukacji, Kultury i Sportu Republiki Armenii, Muzeum Sztuki Lu-dowej imienia Hovhannesa Sharambeyana, Zamku Królewskiego w Warszawie oraz komisarza do spraw Diaspory Republiki Armenii w Polsce²³. Na przestrzeni lat zorganizowano szereg wystaw i pokazów filmowych poświęconych historii i kulturze ormiańskiej, a także zajęcia teatralne i plastyczne skierowane do dzieci.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Rejestr.io, *Fundacja Polsko-Ormiańska*, [on-line:] <https://rejestr.io/krs/292071/fundacja-polsko-ormianska> (dostęp: 24 września 2024).

²² Portal organizacji pozarządowych, *Fundacja Polsko-Ormiańska*, [on-line:] <https://spis.ngo.pl/238484-fundacja-polsko-ormianska#:~:text=Celami%20fundacji%20s%C4%85:%20rozwijanie%20stosunk%C3%B3w%20polsko-ormia%C5%84skich,%20wspieranie%20%E2%80%A6> (dostęp: 24 września 2014).

²³ Redakcja, *Tkaczki z Armenii w Warszawie*, „Awedis”, 57, 2023, s. 9.

Fundacja Polsko-Ormiańska inicjowała także coroczne upamiętnienia tragicznych losów Ormian podczas ludobójstwa w Turcji. Organizowany jest między innymi co roku Marsz Milczenia w Warszawie, który swoją trasę kończy pod siedzibą Ambasady Republiki Tureckiej. Następnie uczestnicy biorą udział w modlitwie przed chaczkaem oraz w wieczorze wspomnień. Fundacja chce dotrzeć do szerszej grupy odbiorców polskich, aby przekazać im pamięć o ludobójstwie Ormian²⁴.

Dzięki współpracy z Radą Organizacji Ormiańskich w Polsce oraz Apostolskim Kościołem Ormiańskim w 99. rocznicę ludobójstwa w 2014 roku odbył się Warszawski Marsz Milczenia. Następnie w siedzibie Fundacji zorganizowano pokaz zdjęć, a także wygłoszono referaty. Prelegentami byli: konsul Generalny Armenii Tigran Vardanyan i Piotr Longchamps de Bériet, *chargé d'affaires a.i.* RP w Armenii w latach 2004–2005. Zebrani goście mieli również możliwość zapoznania się z poezją Parujra Sewaka oraz wysłuchania koncertu muzyki ormiańskiej.

Szczególnie ważnym rokiem dla ormiańskiej społeczności był 2015, kiedy przypadała 100. rocznica ludobójstwa. Fundacja zorganizowała 23 kwietnia na placu Zamkowym w Warszawie otwartą wystawę plenerową zatytułowaną „Ludobójstwo Ormian. Relacje na pierwszych stronach prasy światowej”, a 15 czerwca, wraz z ambasadą Armenii, otwarty pokaz filmu dokumentalnego *The Blue Book: Evidence of Armenian Genocide* w Muzeum Niepodległości²⁵.

Statut Ormiańsko-Polskiego Komitetu Społecznego, zawianego w 2012 roku, zadeklarował działania mające na celu prowadzenie działalności wspierającej i popularyzującej kulturę Ormian polskich, zachowaniu, pielęgnowaniu i propagowaniu dziedzictwa narodowego Ormian w Polsce, a także ochronie dóbr kultury i tradycji Ormian Polskich oraz Ormian w Polsce [...] oraz wspieraniu rozwoju i ścisłej współpracy ze Świętym Apostolskim Kościołem Ormiańskim²⁶. Jednym z efektów podjętych działań było powołanie do życia Ormiańskiej Biblioteki Narodowej imienia Hakoba Meghaparta w Zabrze. Jak podkreślił prezes Ormiańsko-Polskiego Komitetu Społecznego Hraczja Bojadżjan, „większość z 4 tysięcy książek zebraliśmy w Armenii, m.in. z pomocą przywódców duchownych, fundacji i ministerstw²⁷”.

²⁴ Zob. art. [A. Artwich], *Marsz Milczenia w rocznicę Ludobójstwa Ormian*, „Awedis”, 10, 2012, s. 1.

²⁵ A. Artwich, *Stulecie ludobójstwa Ormian*, [on-line:] https://ormianie.pl/dziedzictwo-archiwum/Stulecie_ludobojstwa_Ormian.html (dostęp: 24 września 2024).

²⁶ Portal organizacji pozarządowych, *Ormiańsko-Polski Komitet Społeczny*, [on-line:] <https://spis.ngo.pl/140897-ormiansko-polski-komitet-spoleczny> (dostęp: 24 września 2024).

²⁷ Dzieje.pl, *Ormiańska Biblioteka Narodowa powstaje w Zabrzu*, [on-line:] [https://dzieje.pl/kultura-i-sztuka/ormianska-biblioteka-narodowa-powstaje-w-zabrze#:~:text=Przez%20wieki%20spo%C5%82eczno%C5%9B%C4%87%20ormia%C5%84ska%20ros%C5%82a%20w%](https://dzieje.pl/kultura-i-sztuka/ormianska-biblioteka-narodowa-powstaje-w-zabrze#:~:text=Przez%20wieki%20spo%C5%82eczno%C5%9B%C4%87%20ormia%C5%84ska%20ros%C5%82a%20w%20)

Ormiańsko-Polski Komitet Społeczny prowadzi również działalność wydawniczą, której efektem było powstanie w 2023 roku kolejnego czasopisma mniejszości ormiańskiej w Polsce – „Munetik”. W skierowanym do czytelników przesłaniu jego redaktor Hraczja Bojadżjan nakreślił swe główne cele:

Będzie to pierwsze kolorowe czasopismo mniejszości ormiańskiej w pełni dwujęzyczne, z dużym naciskiem na propagowanie i popularyzowanie języka ormiańskiego. „Munetik” będzie przyjazne również dla polskiego czytelnika, zainteresowanego nie tylko życiem diaspory ormiańskiej w Polsce, ale także dziedzictwem kulturalnym, duchowym oraz historią Ormian w Polsce i na całym świecie. Na łamach czasopisma nie zabraknie trudnych i wrażliwych tematów dotykających Ormian w Polsce²⁸.

Ormiańsko-Polski Komitet Społeczny zajmuje się również promowaniem kultury i historii Ormian. W tym celu organizuje Festiwal Kultury Ormiańskiej w Zabrze, podczas którego istnieje możliwość zapoznania się z ormiańską muzyką ludową i klasyczną. Pierwszy festiwal odbył się 2 grudnia 2022 roku w Miejskim Ośrodku Kultury w Zabrze²⁹.

Organizuje także wydarzenia poświęcone ludobójstwu, na przykład pokaz filmu dokumentalnego poświęconego Hrantowi Dinkowi, tureckiemu dziennikarzowi narodowości ormiańskiej, skazanemu w Turcji za przypominanie o ludobójstwie i wreszcie zastrzelonemu przez tureckiego nacjonalistę w 2007 roku w Stambule. Komitet współpracuje też z innymi ormiańskimi organizacjami w Polsce przy corocznych uroczystościach i marszach. Jedną z takich inicjatyw była 104. rocznica ludobójstwa Ormian, podczas której odbył się kolejny Marsz Milczenia³⁰.

Fundacja Armenian Foundation została utworzona w 2012 roku. Według informacji przekazanych przez jej założycieli wywodzi się bezpośrednio z Koła Zainteresowań Kulturą Ormian, które działało od 1981 roku przy Polskim Towarzystwie Ludoznawczym w Warszawie. Fundacja działa na rzecz podtrzymywania społeczności ormiańskiej w Polsce, promowania kultury ormiańskiej, wsparcia społecznych i obywatelskich działań naukowych oraz ochrony dziedzictwa historycznego, a także upowszechniania wiedzy i upamiętnienia ludobójstwa Ormian w Turcji³¹. W tym ostatnim celu podejmuje coroczne inicjatywy we współpracy z innymi ormiańskimi organizacjami w Polsce. W 100. rocznicę ludobójstwa

20si%C5%82%C4%99.%20Pojawi%C5%82o%20si%C4%99%20wielu (dostęp: 24 września 2024)).

²⁸ H. Bojadżjan, *Od redakcji*, „Munetik”, 1, 2023, s. 2.

²⁹ P. Janicki, *Muzyka ormiańska w Zabrze*, „Awedis”, 53, 2022, s. 14.

³⁰ Zob. jk [J. Kopczyński], *104. rocznica Ludobójstwa Ormian*, „Awedis”, 39, 2019, s. 5.

³¹ Fundacja Armenian Foundation, *O nas*, [on-line:] <https://fundacjaormianska.pl/fundacja/o-nas/> (dostęp: 27 września 2024).

w Warszawie 1 kwietnia 2015 roku odbył się pokaz filmu *Sunrise over Lake Van* („Wschód słońca nad jeziorem Wan”), zorganizowany przez Muzeum Niepodległości oraz Fundację, pod honorowym patronatem marszałka województwa mazowieckiego Adama Struzika oraz ambasadora Republiki Armenii Edgara Ghazaryana. Film został zaprezentowany w języku rosyjskim. W wydarzeniu wziął udział jako gość honorowy współreżyser Vahan Stepanian³². Fundacja wsparła także wspomniany już wyżej wykład Dominiki Macios³³, a 23 kwietnia kolejny – Krzysztofa Jabłonki o historyczno-politycznym tle ludobójstwa, jego percepcji w ówczesnym świecie i walce Ormian o uznanie prawdy o tragedii przez społeczność międzynarodową. Dzięki współpracy z ambasadą Armenii w Muzeum Niepodległości odbył się pokaz filmu dokumentalnego *The Blue Book: Evidence of Armenian Genocide* autorstwa Ary Sarafiana³⁴. Jednym z kolejnych przykładów zaangażowania Fundacji był koncert 28 kwietnia 2024 roku w hołdzie pomordowanym ofiarom.

Instytut Grzegorza Piramowicza został powołany do życia w 2018 roku we Wrocławiu. Jest

stowarzyszeniem naukowym, powołanym przez polskich uczonych, przedstawicieli nauk humanistycznych, oraz środowiska mniejszości narodowych w celu popularyzowania i wspierania rozwoju wiedzy z zakresu humanistyki i nauk społecznych oraz kształtowania umiejętności ich praktycznego stosowania w formułowaniu i prowadzeniu polskiej polityki społeczno-gospodarczej, imigracyjnej, kulturowej oraz tożsamościowej na szczeblu centralnym, regionalnym i lokalnym³⁵.

Wśród podejmowanych inicjatyw, podobnie jak w przypadku innych ormiańskich organizacji działających w Polsce, możemy odnaleźć takie, które mają na celu upamiętnienie ofiar ludobójstwa.

Nie sposób nie odnotować wkładu ambasady Armenii w wydarzenia rocznicowe. Jak już wyżej wspomniano, wspierała ona niemal wszystkie działania organizacji mniejszości ormiańskiej w tym zakresie, podejmowała też własne

³² Fundacja Armenian Foundation, *Pokaz filmu „Wschód słońca nad jeziorem Van”*, [on-line:] <https://fundacjaormianska.pl/ormianie/ludobojstwo-1915-r.-pokaz-filmu-wschod-s-o-ca-nad-jeziorem-van/> (dostęp: 24 września 2024).

³³ Fundacja Armenian Foundation, *Polacy a Genocyd Ormian – spotkanie w Warszawie*, [on-line:] <https://www.fundacjaormianska.pl/ormianie/ludobojstwo-1915-r.-polacy-a-genocyd-ormian-spotkanie-w-warszawie/> (dostęp: 25 września 2024).

³⁴ Fundacja Armenian Foundation, *Warszawa – pokaz filmu The Blue Book: Evidence of Armenian Genocide*, [on-line:] <https://fundacjaormianska.pl/ormianie/ludobojstwo-1915-r.-warszawa-pokaz-filmu-the-blue-book-evidence-of-armenian-genocide/> (dostęp: 28 września 2024).

³⁵ Instytut Piramowicza, *O nas*, [on-line:] <https://instytutpiramowicza.pl/about/> (dostęp: 15 grudnia 2025).

przedsięwzięcia. Na przykład z inicjatywy ambasady 22 kwietnia 2016 roku zorganizowano koncert Męskiego Zespołu Wokalnego „Kairos” poświęcony pamięci ludobójstwa Ormian³⁶.

W dzieło upamiętnienia ludobójstwa angażują się również pojedyncze osoby. Przykładem może tu być Heggine Mkrtychyan, ormiańska dyrygentka z Kalisza, dzięki której 29 kwietnia 2015 roku udało się zorganizować koncert poświęcony 100-leciu ludobójstwa w Państwowej Szkole Muzycznej I i II stopnia imienia H. Melcera w Kaliszu. Uczestnicy mieli okazję zapoznać się z poezją ormiańską oraz wystawą krajobrazów Armenii³⁷. Inny przykład to wystawa „Genocide 1915-2015”, zorganizowana przez Fundację Anny Walczyk, która odbyła się w dniach 18 lipca-26 sierpnia 2016 roku. Zwiedzający ją mogli poznać historię chrześcijańskich kobiet brutalnie zamordowanych w czasie ludobójstwa, Ormianek, Asyryjek i Greczynek. Z okazji 101. rocznicy ludobójstwa 11 kwietnia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego odbyła się konferencja „Niedokończona żałoba – Ludobójstwo Ormian”, przygotowana przez Fundację „Sape-re Aude”. Uczestnicy mieli możliwość wysłuchania wystąpień księdza Tadeusza Isakowicza-Zaleskiego, Ary Sayegha oraz Michała Stępnia³⁸.

Ludobójstwo Ormian miało kluczowy wpływ na diasporę ormiańską w Polsce, wywołując silne poczucie solidarności, chęć upamiętniania ofiar oraz dążenie do uznania tych tragicznych wydarzeń na całym świecie. Organizacje ormiańskie w Polsce, wspierane przez Kościół ormiański i liderów, takich jak na przykład arcybiskup Józef Teodorowicz, angażowały się w pomoc ocalałym. Obecnie kontynuują działania na rzecz uznania i upamiętnienia ludobójstwa, starając się zwiększać świadomość społeczną na ten temat. Solidarnie uczestniczą w tych działaniach wszystkie najważniejsze organizacje, bez względu na różnice personalne i wyznaniowe (Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne, Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, Fundacja Polsko-Ormiańska, Ormiańsko-Polski Komitet Społeczny, Fundacja Armenian Foundation, Instytut Grzegorza Piramowicza).

³⁶ Fundacja Armenian Foundation, *Koncert zespołu Kairos w Warszawie*, [on-line:] <https://fundacjaormianska.pl/ormianie/ludobojstwo-1915-r-/koncert-zespo-u-kairos-w-warszawie/> (dostęp: 30 września 2024).

³⁷ Państwowa Szkoła Muzyczna I i II stopnia im. Henryka Melcera, *Koncert Muzyki Ormiańskiej w stulecie ludobójstwa Ormian*, [on-line:] <https://www.psm.kalisz.pl/2015/04/29/koncert-muzyki-ormianskiej-w-stulecie-ludobojstwa-ormian/> (dostęp: 30 września 2024).

³⁸ R. Obrocka, *Przegląd wydarzeń we Wrocławiu z okazji 101. rocznicy Ludobójstwa Ormian*, „Awedis”, 27, 2016, s. 4.

Bibliografia

Źródła drukowane

- art. [Artwich A.], *Marsz Milczenia w rocznicę Ludobójstwa Ormian*, „Awedis”, 10, 2012, s. 1.
- Artwich A., *Warszawa pamięta o stuleciu*, „Awedis”, 22, 2015, s. 1-4.
- Bojadżjan H., *Od redakcji*, „Munetik”, 1, 2023, s. 2.
- Gliński A., *Instytut Piramowicza: badania, edukacja, dialog*, „Awedis”, 51, 2022, s. 8.
- [Lemkin R.], *Nieoficjalny. Autobiografia Rafała Lemkina*, red. D.-L. Frieze, tłum. H. Janowska, Warszawa 2018.
- Janicki P., *Muzyka ormiańska w Zabrzu*, „Awedis”, 53, 2022, s. 14.
- jk [Kopczyński J.], *104. rocznica Ludobójstwa Ormian*, „Awedis”, 39, 2019, s. 5.
- Nałkowska Z., *Choucas. Powieść międzynarodowa*, Warszawa 1927.
- Obrocka R., *Przegląd wydarzeń we Wrocławiu z okazji 101. rocznicy Ludobójstwa Ormian*, „Awedis”, 27, 2016, s. 4.
- Redakcja, *Do czytelników*, „Posłaniec św. Grzegorza”, 1, 1927, s. 1.
- Redakcja, *Od redakcji*, „Awedis”, 1, 2009, s. 2.
- Redakcja, *Tkaczki z Armenii w Warszawie*, „Awedis”, 57, 2023, s. 9.
- Terlecki A., *Od redakcji*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”, 1, 1993, s. 3.
- Uryga S., *Musimy pamiętać*, „Awedis”, 59, 2024, s. 13.
- Zarząd Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego, *Pamiętamy 1915. Krakowskie obchody 100. rocznicy ludobójstwa Ormian w Imperium Osmańskim, zorganizowane przez Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne w dniach 25 kwietnia-31 maja 2015 roku*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”, 80/81, 2015, s. 3-15.
- Żeromski S., *Przedwiośnie*, oprac. M. Głogowska, Kraków 2005.

Opracowania

- Król-Mazur R., *Czasopismo „Awedis” i jego rola w zbliżeniu różnych środowisk ormiańskich w Polsce*, w: *Media mniejszości. Mniejszości w mediach*, red. M. Adamik-Szybiak, E. Godlewska, Lublin 2014, s. 71-88.
- Król-Mazur R., *Działalność polityczna arcybiskupa Józefa Teofila Teodorowicza w latach 1888-1923*, Kraków 2013.
- Ryba M., *Ksiądz arcybiskup Józef Teodorowicz – Ormianin i polski patriota*, „Niepodległość i Pamięć”, 3(63), 2018, s. 139-158.
- Stopka K., Zięba A. A., *Ormiańska Polska*, Warszawa–Kraków 2018.

Netografia

- Artwich A., *Stulecie ludobójstwa Ormian*, [on-line:] https://ormianie.pl/dziedzictwo-archiwum/Stulecie_ludobojstwa_Ormian.html.
- Dzieje.pl, *Ormiańska Biblioteka Narodowa powstaje w Zabrzu*, [on-line:] <https://dzieje.pl/kultura-i-sztuka/ormianska-biblioteka-narodowa-powstaje-w-zabrzu#:~:text=Przez%20wieki%20spo%C5%82eczno%C5%9B%C4%87%20ormia%C5%84ska%20ros%C5%82a%20w%20si%C5%82%C4%99.%20Pojawi%C5%82o%20si%C4%99%20wielu.>

- Fundacja Armenian Foundation, *Koncert zespołu Kairos w Warszawie*, [on-line:] <https://fundacjaormianska.pl/ormianie/ludobojstwo-1915-r.-/koncert-zespo-u-kairos-w-warszawie/>.
- Fundacja Armenian Foundation, *O nas*, [on-line:] <https://fundacjaormianska.pl/fundacja-o-nas/>.
- Fundacja Armenian Foundation, *Pokaz filmu „Wschód słońca nad jeziorem Van”*, [on-line:] <https://fundacjaormianska.pl/ormianie/ludobojstwo-1915-r.-/pokaz-filmu-wschod-s-o-ca-nad-jeziorem-van/>.
- Fundacja Armenian Foundation, *Polacy a Genocyd Ormian – spotkanie w Warszawie*, [on-line:] <https://www.fundacjaormianska.pl/ormianie/ludobojstwo-1915-r.-/polacy-a-genocyd-ormian-spotkanie-w-warszawie/>.
- Fundacja Armenian Foundation, *Warszawa – pokaz filmu The Blue Book: Evidence of Armenian Genocide*, [on-line:] <https://fundacjaormianska.pl/ormianie/ludobojstwo-1915-r.-/warszawa-pokaz-filmu-the-blue-book-evidence-of-armenian-genocide/>.
- Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, *Statut Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich*, [on-line:] <https://dziedzictwo.ormianie.pl/statut/>.
- Instytut Piramowicza, *O nas*, [on-line:] <https://instytutpiramowicza.pl/about/>.
- Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne, *Podsumowanie obchodów 100. rocznicy ludobójstwa Ormian*, [on-line:] <https://otk.org.pl/pl/podsumowanie-obchodow-100-rocznicy-ludobojstwa-ormian/>.
- Państwowa Szkoła Muzyczna I i II stopnia im. Henryka Melcera, *Koncert Muzyki Ormiańskiej w stulecie ludobójstwa Ormian*, [on-line:] <https://www.psm.kalisz.pl/2015/04/29/koncert-muzyki-ormianskiej-w-stulecie-ludobojstwa-ormian/>.
- Portal organizacji pozarządowych, *Fundacja Polsko-Ormiańska*, [on-line:] <https://spis.ngo.pl/238484-fundacja-polsko-ormianska#:text=Celami%20fundacji%20s%C4%85:%20rozwijanie%20stosunk%C3%B3w%20polsko-ormia%C5%84skich;%20wspieranie%20E2%80%A6>.
- Portal organizacji pozarządowych, *Ormiańsko-Polski Komitet Społeczny*, [on-line:] <https://spis.ngo.pl/140897-ormiansko-polski-komitet-spoleczny>.
- Rejestr.io, *Fundacja Polsko-Ormiańska*, [on-line:] <https://rejestr.io/krs/292071/fundacja-polsko-ormianska>.

Կամիլ Գլեն, Լեհաստանի հայկական կազմակերպությունների դերն ու նշանակությունը հայոց ցեղասպանության ճանաչման եւ հիշատակման գործում

Համառոտագիր. Հոդվածը անդրադառնում է Լեհաստանում գործող հայկական կազմակերպությունների դերին և նշանակությանը հայ մշակութային ժառանգության պահպանման ու տարածման, ինչպես նաև Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Օսմանյան կայսրությունում իրականացված Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և հիշատակման գործում: Այս կազմակերպությունները գործուն մասնակցություն ունեն հայ ժողովրդի պատմության այդ ողբերգական իրադարձությունների վերաբերյալ հանրային իրազեկվածության բարձրացման մեջ:

Լեհաստանում գործում են մի շարք նշանակալի հայկական կազմակերպություններ՝ Հայկական մշակութային ընկերությունը, Լեհահայ մշակույթի և ժառանգության հիմնադրամը, Լեհ-հայկական հիմնադրամը, Հայ-լեհական հասարակական կոմիտեն, «Armenian Foundation» հայկական հիմնադրամը և Գժեգոժ Պիրամովիչի ինստիտուտը:

Նշված կազմակերպությունները ձեռնարկում են տարբեր նախաձեռնություններ՝ ուղղված զանգվածային կոտորածների զոհերի հիշատակի հավերժացմանը: Ապրիլի 24-ին՝ Ցեղասպանության հիշատակի օրը, Լեհաստանի տարբեր քաղաքներում կազմակերպվում են ամենամյա ոգեկոչման արարողություններ՝ զոհերին հարգանքի տուրք մատուցելու համար: Բացի այդ, կազմակերպությունները ակտիվ են նաև հրատարակչական ոլորտում՝ ձգտելով հասանելի լինել ոչ միայն հայ համայնքին, այլև ավելի լայն հանրությանը: Այս համատեքստում առավել ակտիվ հայ-լեհական պարբերականներից են «Ավելիս»-ը, «Հայկական մշակութային ընկերության տեղեկագիր»-ը և նորաստեղծ «Մունետիկ» հանդեսը:

Բանալի բառեր. Հայոց ցեղասպանություն, Լեհաստանում Հայեր:

Kamil Gleń, *The Role and Significance of Armenian Organizations in Poland in the Recognition and Commemoration of the Armenian Genocide*

Abstract: The article discusses the role of Armenian organizations in Poland—active in the protection and promotion of Armenian cultural heritage—in commemorating the Armenian genocide in Turkey during the First World War. These organizations work to shape public awareness of these tragic events in Armenian history. Several significant Armenian organizations exist in Poland: the Armenian Cultural Association, the Foundation for the Culture and Heritage of Polish Armenians, the Polish-Armenian Foundation, the Armenian-Polish Social Committee, the Armenian Foundation, and the Grzegorz Piramowicz Institute. They undertake activities aimed at commemorating the mass killings in Turkey and organize annual ceremonies in various Polish cities to pay tribute to the victims on 24 April, the official day of remembrance. They are also active in publishing, intending to reach not only the Armenian community, but also a broader audience. The most active Armenian-Polish periodicals in this regard include the quarterly *Awedis*, the *Bulletin of the Armenian Cultural Association*, and the newly established journal *Munetik*.

Keywords: Armenian genocide, Armenians in Poland